

Farkas Zoltán

A TÁRSADALMI STRUKTÚRA FOGALMÁNAK ÉRTELMEZÉSEI

I. rész¹

Absztrakt

Ez a tanulmány két nagyobb részből áll, amelyekben a társadalmi struktúra fogalmának a szociológiai irodalomban kialakult jellemző értelmezéseivel és főbb értelmezési problémáival foglalkozunk. A társadalmi struktúra fogalma a különböző szemléletmódokat képviselő szociológiai elméletek egyik jelentős fogalma, azonban közel sem alakult ki egyetértés e fogalom meghatározásában, illetve értelmezésében. A tanulmányban főleg azt hangsúlyozzuk, hogy a társadalmi struktúra fogalmának jellemző értelmezései szorosan kapcsolódnak a társadalmi viszony és a társadalmi helyzet fogalmának jellemző értelmezéséhez, és ezáltal a különböző szociológiai szemléletmódokhoz. A fő szociológiai szemléletmódokhoz kapcsolódóan megkülönböztetjük a társadalmi struktúra fogalmának strukturalista vagy kategoriális, normativista, fenomenalista, kognitív és hálózatelméleti értelmezését. Rávilágítunk e felfogások jellemző vonásaira és főbb problémáira, valamint kitérünk azokra a felfogásokra is, amelyek szerint a hagyományos osztályelméleti felfogás idejétmúltnak tekinthető. A tanulmány első részében a strukturalista vagy kategoriális struktúrafelfogással foglalkozunk. A folyóirat következő számában megjelenő második részben tárgyaljuk az említett további felfogásokat.

Kulcsszavak: társadalmi struktúra, társadalmi osztály, osztálystruktúra, társadalmi viszony, társadalmi helyzet

Bevezetés

A társadalmi struktúra fogalma a különböző szemléletmódokat képviselő szociológiai elméletek egyik jelentős fogalma, azonban közel sem alakult ki egyetértés e fogalom meghatározásában, illetve értelmezésében. Általános értelemben a struktúra fogalma egy adott létező alkotórészeinek az elrendeződését, mintázatát, valamint ezen alkotórészek közötti tartós összefüggéseket fejezi ki, és a struktúra fogalma ehhez hasonló értelemben régóta használatos volt a különböző tudományokban, mielőtt – a társadalomra vonatkoztatva – megjelent a szociológia korai és klasszikus képviselőinek a munkáiban (López–Scott 2008: 7–18). Tehát az általánosan elfogadott és legáltalánosabb értelemben a társadalmi struktúra fogalma az adott társadalom alkotórészeinek az elrendeződését, mintázatát, valamint ezen alkotórészek közötti tartós összefüggéseket fejezi ki. Ennél részletesebb meghatározását tekintve azonban a

---

¹ A tanulmány második része a Jel-Kép egy későbbi számában lesz olvasható.

társadalmi struktúra fogalma meglehetősen tisztázatlan és sokértelmű fogalom a mai szociológiai irodalomban.

Úgy tűnik, hogy abban általában egyetértenek az egymástól nagyon különböző felfogások képviselői is, hogy a társadalmi struktúra fogalma bizonyos értelemben az adott társadalomban a társadalmi viszonyok és a társadalmi helyzetek alakzatait, mintázatát fejezi ki (lásd pl.: Parsons 1951: 21, Parsons 1977b: 103, Blau 1976b: 10–15, Burt 1982: 9–10, Kolosi 1987: 33, Smelser 1988b: 104–115, Laumann 1988: 15). Azonban ahogyan az egyes szerzők, illetve a különböző felfogások képviselői különbözőképpen értelmezik a társadalmi viszony és a társadalmi helyzet fogalmát, amennyiben elméleti felfogásuk többé vagy kevésbé következetes, ennek megfelelően különbözőképpen értelmezik a társadalmi struktúra fogalmát is.

López és Scott különbséget tesz a társadalmi struktúra mint intézményes (értsd: kulturális – F. Z.) struktúra, mint relációs struktúra és mint testesült (embodied) struktúra felfogás között (López–Scott 2008: 3–5); mások az intézményes és a relációs felfogást emelik ki a szóban forgó fogalomra vonatkozó különböző felfogások közül (Bernardi–González–Requena 2006: 163–166). Nézetünk szerint a társadalmi struktúra fogalmának különböző értelmezései öt fő típusba sorolhatók, amelyek szorosan kapcsolódnak a társadalmi viszony és a társadalmi helyzet fogalmának jellemző értelmezéseihez, és mindezek szorosan kapcsolódnak a különböző szociológiai szemléletmódokhoz. Eszerint *megkülönböztethetjük a társadalmi struktúra fogalmának strukturalista vagy kategoriális, normativista, fenomenalista, kognitív és hálózatelméleti értelmezését*. A tanulmányban rávilágítunk e felfogások jellemző vonásaira és főbb problémáira, valamint kitérünk azokra a felfogásokra is, amelyek szerint a hagyományos osztályelméleti felfogás idejéért múltnak tekinthető. A következőkben a strukturalista vagy kategoriális struktúrafelfogással foglalkozunk. A folyóirat következő számában megjelenő második részben tárgyaljuk az említett további felfogásokat.

A strukturalista struktúrafelfogás

Az említett típusok közül a strukturalista szemléletmódot képviselő szociológiai elméletekre jellemző strukturalista vagy kategoriális struktúrafelfogás tekinthető a legjelentősebb felfogásnak, valamint az empirikus struktúrakutatások jellemzően ezen a struktúrafelfogáson alapulnak.² Ezért e felfogást tekintjük át először, és e felfogással – más szemléletmódokra jellemző struktúrafelfogások tárgyalásához képest – részletesebben foglalkozunk.

A strukturalista szemléletmódnak megfelelő strukturalista vagy kategoriális struktúrafelfogás szerint a társadalmi struktúra az egyének bizonyos kategoriális csoportjaiból, illetve társadalmi osztályaiból, és a közöttük lévő – elméletileg tisztázatlan – társadalmi viszonyokból épül fel. E felfogás két fő – egymással szorosan összefüggő – kérdése: (1) milyen szempontok szerint különíthetjük el egymástól a társadalmi struktúrát alkotó kategoriális csoportokat, illetve a társadalmi osztályokat, és (2) milyen természetűek az adott kategoriális csoportok, illetve osztályok közötti társadalmi viszonyok. A strukturalista szemléletmódot képviselő szociológiai elméletekben általában az első kérdés tárgyalására helyezik a hangsúlyt, és a második kérdéssel viszonylag kevésbé foglalkoznak.

Harmadik fő kérdésként azt is érdemes kiemelni, hogy a társadalmi struktúrát alkotó csoportok elvileg csupán kategoriális csoportok, amelyek csak esetlegesen léteznek szervezett

² A magyar szociológiai irodalomban a társadalmi struktúra fogalmának strukturalista vagy kategoriális értelmezéseiről, illetve a társadalmi struktúráról mint foglalkozási osztálystruktúráról lásd különösen: Róbert 2000b, Kovách–Kuczi–Jókuthy 2006, Huszár 2013.

formában is, vagy eleve szervezett formában is létező csoportok, illetve olyan „tényleges csoportok”, amelyek tagjai között rendszeres társadalmi kölcsönhatás, illetve társadalmi együttműködés van. (Vanfossen 1979: 9, Grabb 1984: 4) A szélesebb körben elfogadott „gyenge osztályelméleti” felfogás szerint az osztályok önmagukban csupán kategoriális csoportok, amelyek azonban bizonyos mértékben szervezett formában is létezhetnek. (Vö.: Holton 2014)

Mint már említettük, a szóban forgó struktúrafelfogás a legjelentősebb felfogás, amely azonban nem tekinthető egységes felfogásnak; e felfogáson belül további jelentős és tipikus felfogásbeli különbségekkel találkozhatunk a szociológiai irodalomban. *A strukturalista szemléletmódot képviselő szociológiai elméletekben jellemzően a strukturalista vagy kategoriális struktúrafelfogás tisztán nominális, hagyományos osztályelméleti, konfliktuselméleti, centrum-periféria elméleti és tőkeelméleti változataival találkozhatunk.* A következőkben röviden áttekintjük ezen altípusok jellemző vonásait, különös tekintettel a fentebb említett három fő kérdésre.

A *tisztán nominális struktúrafelfogás* értelmében elvileg bármilyen kategoriális ismertetőjegy szerint megadhatók a különböző társadalmi helyzetek és elkülöníthetők egymástól a társadalmi struktúrát alkotó kategoriális csoportok, amely valamilyen (elméletileg tisztázatlan) értelemben jelentős a társadalmi életben. Így értelmezhető Blau felfogása, amely szerint a társadalmi helyzet különbség az emberek között olyan tulajdonságok tekintetében, amelyeket ők maguk figyelembe vesznek társadalmi kölcsönhatásaikban. Minden egyén számos társadalmi helyzetet foglal el, például valamilyen vallási felekezethez tartozik, többé vagy kevésbé iskolázott, bizonyos foglalkozása van és bizonyos jövedelemmel rendelkezik stb. A társadalmi struktúra fogalma pedig az emberek közötti különbségeket fejezi ki az így értelmezett társadalmi helyzet szerint. A társadalmi struktúrát tehát meg lehet határozni úgy, mint azoknak a társadalmi helyzeteknek a sokdimenziós terét, amelyek mentén az emberek eloszlanak. (Blau 1976c: 221–222, Blau 1977, Blau 1987: 76) Hasonlóan értelmezi Laumann is a szóban forgó fogalmakat: „az egyén társadalmi pozícióinak együttesét kategoriálisan jellemezzük, azaz csoport-tagságának és társadalmi attribútumainak terminusaiban, mint amilyen vallási hovatartozása, etnikai eredete, foglalkozása és hasonló”; és e szerint „valamely közösség társadalmi struktúráját a társadalmi pozíciók közötti társadalmi viszonyok tartós mintázataként határozzuk meg”. (Laumann 1988: 16)³

A *tisztán nominális struktúrafelfogás* a társadalmi struktúrára és a – itt nem tárgyalandó – társadalmi rétegződésre vonatkozó felfogások közötti átmeneti felfogásnak is tekinthető, amelyben a társadalmi struktúra fogalma és a társadalmi rétegződés fogalma nem különböztethető meg határozottan egymástól. A *tisztán nominális struktúrafelfogásnak* felelnek meg azok az empirikus szociológiai kutatások vagy elemzések, amelyek – tulajdonképpen elméleti megalapozás nélkül – különböző szempontok (nem, életkor, faji hovatartozás, nemzetiség, városi vagy falusi lakóhely, képzettség stb.) szerint csoportosítják az adott társadalom népességét; és e szempontok szerint elemzik az adott kategoriális csoportok közötti különbségeket, illetve egyenlőtlenségeket például az anyagi életkörülmények, az egészségi állapot, az életmód vagy életvitel vonatkozásában.

A *strukturalista vagy kategoriális struktúrafelfogás* legjelentősebb változata az osztálystruktúrára vonatkozó *hagyományos osztályelméleti struktúrafelfogás*. E felfogás szerint – általánosan fogalmazva – az osztálystruktúra a társadalmi osztályokat, és az adott osztályok közötti társadalmi viszonyokat foglalja magában. Fentebb említettük a strukturalista

³ Megjegyezzük, hogy Laumannt idézve a „közösség” kifejezésen fogalmaink szerint társadalmi csoportot kell érteni.

vagy kategoriális struktúrafelfogás két fő – egymással szorosan összefüggő – kérdés. Általában az osztályelméletekben is a különböző társadalmi osztályok elkülönítésére helyezik a hangsúlyt, és elméleti szinten viszonylag kevésbé foglalkoznak azzal a kérdéssel, hogy milyen természetűek az adott osztályok közötti társadalmi viszonyok.

Az osztályelméleti felfogás szerint a társadalmi osztály a hasonló társadalmi helyzetben vagy osztályhelyzetben lévő egyének vagy csoportok összessége. A mai osztályelméletek különböznek abból a szempontból, hogy milyen szempontot vagy szempontokat emelnek ki az osztályhelyzet meghatározásában. Az osztályelméletek többnyire szorosan kapcsolódnak az osztályhelyzet klasszikus (Karl Marx és Max Weber által képviselt) felfogásaihoz, és az osztályhelyzeteket a tulajdonviszonyokban és/vagy – bizonyos értelemben – a munkamegosztási viszonyokban elfoglalt helyzet alapján határozzák meg (vö.: Burris 1990). A társadalmi struktúrával és/vagy a társadalmi rétegződéssel foglalkozó irodalomban az osztályelméletek két fő válfajaként jellemzően megkülönböztetik egymástól a marxi felfogáshoz kapcsolódó neo-marxista, és a weberi felfogáshoz kapcsolódó neo-weberiánus osztályelméleteket.

A neo-marxista osztályelméletek szerint az osztályokat a mai kapitalista társadalomban is alapvetően vagy főleg a tulajdonviszonyok alapján különböztethetjük meg egymástól, de a felfogás egyes képviselői további szempontokat (foglalkozás, beosztás, szakképzettség, munka jellege stb.) is figyelembe vesznek egy – a kétpólusú osztálystruktúrához képest – összetettebb vagy jóval összetettebb osztálystruktúra felvázolásában. A neo-marxista osztályfelfogás főbb sajátosságai, amelyekre tekintettel ezt a felfogást megkülönböztethetjük más felfogásoktól, Wright szerint a következők. Egyrészt a legfőbb társadalmi jelenség, amelyre összpontosít, illetve amelyre magyarázatul szolgál a neo-marxista osztályfelfogás: a kizsákmányolás a termelés területén. E felfogás szerint az osztály kizsákmányolás központú fogalma elméletileg hatékonyan hozzájárulhat a társadalmi problémák széles körének a tanulmányozásához a mai társadalomban. Másrészt a neo-marxista osztályfelfogás normatív elkötelezett a társadalmi egyenlőség iránt, amely – a szóban forgó felfogás szerint – megvalósítható az anyagi életkörülmények gyökeresen egyenlőségelvű elosztása révén, amely viszont magasan termelékeny gazdaság körülményei között válhat anyagilag és aktuálisan lehetővé. (Wright 2005b: 5–7)

A neo-marxista osztályelemzés legjellemzőbb képviselője E. Olin Wright, aki számos munkájában fejtette ki az osztálystruktúrára vonatkozó felfogását. (Lásd pl.: Wright 1979, Wright 1987, Wright 1989b, ford. 1999, Wright 1997, Wright 2005b) Wright osztályelmélete szerint az osztályhelyzetnek három összetevője van: a tulajdonviszonyokban, a szervezeti alá- és fölérendeltségi viszonyokban elfoglalt helyzet és a szakképzettség, illetve – más megfogalmazásban – a termelési eszközökkel, a szervezési javakkal és a készség-javakkal való rendelkezés. (Wright 1987: 283, Wright 1989b: 24–25, ford. 1999: 202–203)

Tehát Wright a társadalmi osztályokat a fent említett szempontok szerint különbözteti meg egymástól, és ily módon egy összetett – tizenkét társadalmi osztályból álló – osztálystruktúrát vázol fel a mai kapitalista társadalomban. Mindenekelőtt megkülönbözteti a termelési eszközök birtokosait és a termelési eszközökkel nem rendelkezőket, azaz a tőkéseket és a tágan értelmezett munkásokat. A termelési eszközök birtokosain belül három osztályt különböztet meg egymástól, a birtokolt termelési eszközök nagysága szerint. A termelőeszközökkel nem rendelkező munkásokon belül egyik szempontból a szervezési javakkal való rendelkezés (a vezetői határokör) szerint, a másik szempontból a készség-javakkal való rendelkezés (a szakképzettség) szerint különböztet meg három-három osztályt, illetve összesen kilenc (háromszor három) osztályt.

Felmerül a kérdés, hogy a különböző javakkal (a termelési eszközökkel, a szervezési javakkal és a készség-javakkal) való rendelkezést jelölő fogalmak milyen általánosabb

elméletbe illeszkednek; illetve Wright elméleti szempontból milyen természetű társadalmi viszonyok és társadalmi helyzetek alapján különíti el egymástól a társadalmi osztályokat, és milyen társadalmi viszonyokat feltételez a társadalmi osztályok között? Erre a kérdésre azt a választ olvashatjuk ki a szóban forgó szerző egyik munkájából, hogy a termelés társadalmi viszonyait a termelési erőforrásokra vonatkozó jogok és erők (power) alkotják, és a termelésben részt vevő egyének különböző jogokkal és erőkkel rendelkeznek. Osztályviszonyokról akkor beszélhetünk, ha az egyének termelési erőforrásokra vonatkozó jogai és erői egyenlőtlenül oszlanak el, azaz ha egyesek jelentősebb jogokkal és erőkkel rendelkeznek, mint mások. Az osztályhelyzet azon jogok és erők alapján meghatározott, amelyekkel az emberek rendelkeznek a termelési erőforrások vonatkozásában. Az alapvető különbség e tekintetben a kapitalista társadalmakban a termelési eszközök tulajdonosai és azok között van, akik csak saját munkaerejükkel rendelkeznek, mivel a tulajdonlás a termelési erőforrásokra vonatkozó jogok és erők leírása. (Wright 2005b: 9–10, 18) Az elemzés adott egységében, illetve az adott társadalmi csoportban az osztályviszonyok összessége alkotja az osztálystruktúrát. (I. m.: 19) Tehát Wright a termelési erőforrásokra vonatkozó jogok és erők szerint különbözteti meg egymástól a valóságban is különbözőnek tekintett osztályhelyzeteket és különíti el egymástól a társadalmi osztályokat, valamint felfogása szerint az osztályok közötti társadalmi viszonyok a jogok és erők szerinti viszonyok.

A szóban forgó szerző szerint az osztálystruktúra felvázolását jelentős mértékben megnehezíti, hogy a társadalmak osztályviszonyai általában összetettek, különösen két vonatkozásban. Egyrészt a legtöbb társadalomban a különböző fajta osztályviszonyok együtt és egymással összefonódva léteznek; például a fejlett kapitalista társadalomban a kapitalista osztályviszonyok részben keveredhetnek az állami-bürokratikus osztályviszonyokkal. Másrészt a jogok és erők adott erőforrások vonatkozásában általában összetettek, nem csupán tulajdonjogok és e jogokkal összefüggő erők; a jogok és erők eloszlását befolyásolják például a kormányzati korlátozások, a szakszervezeti képviseltek, a különböző szintű vezetői hatáskörök. (Wright 2005b: 12–14)

A kapitalista társadalomban a központi osztályviszony a tőke/munka viszony, és ez határozza meg a két osztályhelyzetet, a tőkés és a munkás helyzetét, valamint ez határozza meg a két alapvető osztályt, a tőkésosztályt és a munkásosztályt. Azonban bizonyos jelenségek magyarázatához nem elég az osztályviszonyok polarizált modelljének az alkalmazása. A két-osztályhelyzet és két-osztály modell kiterjesztésében két alapvető alternatívával állunk szemben. Az egyik, hogy megtartjuk a két-osztályhelyzet modellt, és a további helyzeteket nem osztályhelyzeteknek tekintjük. A másik, hogy osztályhelyzetekként vesszük figyelembe a jogok és erők elosztásának sajátos formáit a termelés folyamatában. (Wright 2005b: 15) Wright osztályelemzésében a második alternatívát választotta, megkísérelte figyelembe venni az osztályviszonyok összetettségét az osztályhelyzetek számbavételében. Az osztályelemzésben különösen fontos az összetettség következő vonatkozásait figyelembe venni: (1) amelyek a viszonyokon belüli összetettségéből erednek (pl. vezetők összetett helyzete); (2) amelyek több osztályhelyzet elfoglalásából erednek (pl. két állással rendelkezés); (3) amelyek a helyzetek időbeli vonatkozásából, annak változásából erednek; (4) amelyek a viszonyokon belüli rétegekből, illetve a jogok és erők mennyiségéből erednek; és (5) amelyek a családokon belüli együttélésből erednek. (I. m.: 15–19)

Wright felfogása szerint a társadalmi osztály önmagában csak kategoriális csoport, de az osztályok alapján kialakulhatnak különböző szervezett osztályképződmények. „...az osztálystruktúra a társadalmi viszonyok olyan struktúrájának tekinthető, amely kizsákmányolás-alapú érdekek mátrixát hozza létre. De mivel az osztálystruktúrában sok helyzet az ilyen kizsákmányolás-érdekek komplex kötegeiből áll, ezek az érdekek úgy tekintendők, mint amelyek egy sor potenciális osztályképződmény anyagi alapját képezik. Maga az osztálystruktúra nem hozza létre az osztályképzés egyedülálló mintáját, inkább

különféle osztályképződmények mögöttes valóságát határozza meg.” (Wright 1989b: 29, ford. 1999: 207)

A szóban forgó szerző szerint az osztály rendszeres és jelentős következményeket idéz elő az egyének életében és az „intézmények” mozgásában. Az osztályhelyzet és az osztálystruktúra meghatározza az egyének gazdasági tevékenységét, ezen belül az egyének egy részének a kizsákmányolását mások által, valamint meghatározza az egyének jövedelmét és életszínvonalát. Ezekkel a hatásokkal összefüggésben az osztálystruktúrának másodlagos hatásai is vannak, például a választási magatartásra és a barátkozásra. (Wright 2005b: 21–24)

A szociológiai irodalomban a marxi, illetve a marxista struktúrafelfogást szokásosan „egydimenziósnak”, a weberi struktúrafelfogást viszont „többdimenziósnak” tekintik és nevezik. Az utóbbit egyrészt összetettebb osztályfelfogása miatt tekintik „többdimenziósnak”, másrészt és főleg arra hivatkozva, hogy Weber a társadalom tagolódása vonatkozásában az osztályokon túl megkülönbözteti a rendeket és a pártokat is. Ezzel szemben, Wright felfogása szerint a marxista osztályfelfogás az először említett szempontból átfogóbb, mivel a marxista modell figyelembe veszi mindkét mechanizmust, egyrészt a termelési folyamatot, másrészt a piaci cserét, amelyek révén az osztályviszonyok meghatározzák az életesélyeket és a konfliktusokat. A weberi osztálymodell viszont csak a piaci cserén belüli alkudozást veszi figyelembe, és ilyen értelemben a weberi osztályelemzés a marxista modellen belül értelmezhető. (Wright 2005b: 25–27)

A neo-weberiánus osztályelméletek képviselői a társadalmi osztályhelyzeteket kifejezetten az „életesélyek” magyarázatára tekintettel határozzák meg, és a társadalmi osztályokat az „életesélyek” magyarázatára tekintettel különböztetik meg egymástól. E felfogás legjellemzőbb – és az empirikus struktúra- és rétegződéskutatásokban legszélesebb körben felhasznált – képviselőjének a Goldthorpe és szerzőtársai által kidolgozott EGP-osztálysémát tekinthetjük, amelyet később főleg Goldthorpe fogalmazott újra; ebben a sémában az osztályokat a foglalkoztatási viszonyok (employment relations) szerint különböztetik meg egymástól. (Goldthorpe 1980: 39–42, Erikson–Goldthorpe 1992: 37, ford. 1995: 17, Goldthorpe 2007d: 101). Először megkülönböztetik egymástól a munkaadókat, az önfoglalkoztatókat és az alkalmazottakat; majd az alkalmazottakon belül elvileg aszerint tesznek különbséget, hogy az alkalmazottakat milyen típusú szerződés (szolgáltatói- vagy munkaszerződés) köti a munkaadójukhoz. (Erikson–Goldthorpe 1992: 37–47, ford. 1995: 17–25, Goldthorpe 2007d: 103–104)

Goldthorpe szerint a két legfontosabb összetevő, amelynek mentén a munka differenciálódik, illetve amelynek mentén a munkavállalók differenciálódnak, egyrészt az, hogy az adott foglalkozás mennyiben igényel sajátos szakmai képességeket; másrészt az ellenőrzés nehézségének a mértéke. A munkaadók főleg abban az esetben alkalmazzák a szolgálati szerződéses viszonyt, amikor a munka sajátos szakmai képességeket igényel és különösen nehéz ellenőrizni a munkavégzést. Az ilyen alkalmazotti viszonyhoz jellemzően a fizetések rendszeres emelkedése, az állás nagyobb biztonsága, kedvezőbb juttatások, nyugdíjjogosultság, meghatározott előrelépési lehetőségek stb. kapcsolódnak. Munkaszerződéses jogviszony ott található, ahol a munka nem igényel sajátos szakmai képességeket és ahol a munka ellenőrzése nem jelent különös nehézséget. Itt általában kedvezőtlenebbek a munkakörülmények, a fizetés jellemzően az elvégzett munka mennyisége után jár, és a munkaadó részéről hiányzik a törekvés a hosszú távú jogviszony fenntartására. Valójában a két szélső típus keverékei is kialakulnak, amelyekben a szolgálati szerződéses viszony és a munkaszerződéses viszony sajátosságai keverednek. (Goldthorpe 1982, Erikson–Goldthorpe 1992: 41–43, ford. 1995: 21–22, Goldthorpe 2007d: 108–124, Breen 2005: 37–38)

Az így megkülönböztetett osztályok – a 11 osztályt tartalmazó legrészletesebb sémát figyelembe véve – a következők: (1) felső szolgálati osztály (vezetők, szakemberek), (2)

alsóbb szolgálati osztály (vezetők, szakemberek), (3) magas szintű rutin szellemi alkalmazottak, (4) alacsonyabb szintű rutin szellemi alkalmazottak, (5) kistulajdonosok alkalmazottakkal, (6) kistulajdonosok alkalmazottak nélkül, (7) farmerek és más mezőgazdasági önállók, (8) alacsony szintű technikusok és művezetők, (9) szakmunkások, (10) betanított- és segédmunkások (nem mezőgazdasági), (11) mezőgazdasági betanított- és segédmunkások. (Erikson–Goldthorpe 1992: 38–39, 43–44, ford. 1995: 19, 22–23)

A hagyományos osztályfelfogásnak megfelelő empirikus kutatásokban az elemzés egysége általában a háztartás, illetve – családban élő egyének esetében – a család. Jellemzően a családfő, általában a család férfi felnőtt tagja osztályhelyzetét veszik figyelembe az adott család tagjainak a besorolásában. Így a gyerekek osztályhelyzetét a szülők osztályhelyzete alapján, a férjezett nő helyzetét a férje osztályhelyzete alapján határozzák meg. (Breen 2005: 47-48)

A tágabban értelmezett konfliktuselméletek magukban foglalják a hagyományos osztályelméleteket is, illetve a konfliktuselméletek bizonyos értelemben osztályelméletek; azonban a szűkebb értelemben vett konfliktuselméletekre nagyrészt sajátos struktúrafelfogás jellemző, amelyet *konfliktuselméleti struktúrafelfogásnak* nevezünk.

Dahrendorf felfogása szerint a társadalmi egyenlőtlenségek meghatározásában a hatalmi viszonyok az alapvetők, ezért a társadalmi osztályokat is a hatalommal való rendelkezés szempontjából különböztethetjük meg egymástól. (Dahrendorf 1976: 136–139)⁴ A szóban forgó szerző felfogása szerint a csoportkonfliktus szociológiai elemzésében az elemzés egysége mindig egy sajátos társulás. Az elemzés első feladata az erő (power) és a hatalom (authority) eloszlása szerinti társadalmi helyzetek, azaz a hatalmi vagy domináns és az alávetett helyzetek meghatározása. Fogalmilag és empirikusan az elemzés minden további lépése az erő és a hatalom eloszlásának az elemzéséből következik. (I. m.: 165–166) A hatalom, illetve a dominancia és az alávetettség a társadalmi társulások, pontosabban fogalmazva az úgynevezett kényszerűen összehangolt társulások közös jellemzője. (I. m.: 169) „Mi mindig megfigyelhetjük a helyzetek kettősségét a kényszerűen összehangolt társulásban a hatalom eloszlásának a vonatkozásában. (...) Az adott társulásban világos vonalat lehet húzni, legalábbis az elméletben, azok között, akik részt vesznek a (hatalom – F. Z.) gyakorlásában, és akik alá vannak vetve mások hatalmi rendelkezéseinek.” (I. m.: 170)

Dahrendorf egyik alapvető tétele tehát az erő, illetve a hatalom polarizált eloszlására vonatkozik. Ehhez kapcsolódik az a másik alapvető tétel, hogy a társulásban az erő, illetve a hatalom eloszlása szerinti különböző helyzetek, azok betöltői számára ellentétes (conflicting) érdekeket foglalnak magukban. A hatalmi, illetve a domináns helyzet elfoglalóinak és az alávetett helyzet elfoglalóinak az érdekei – tartalmukban és irányukban – ellentétesek. (Dahrendorf 1976: 174)

Dahrendorf konfliktus-csoportnak nevezi azon egyének összességét, akik hasonló mértékű erővel rendelkeznek. Az erő, illetve a hatalom egyenlőtlen eloszlása alapján tehát két konfliktus-csoportot különböztet meg egymástól: a domináns csoportot és az alávetett csoportot. (Dahrendorf 1976: 172–173) A szóban forgó szerző a társadalmi osztály kifejezést a hatalmi viszonyok szerinti konfliktus-csoport értelmében használja. „A mi modellünk értelmében az »osztály« kifejezés olyan konfliktus-csoportokat jelöl, amelyeket a hatalom egyenlőtlen (differential) eloszlása hoz létre, a kényszerűen összehangolt társulásokban.” (I.

⁴ Dahrendorf meglehetősen homályos értelemben használja a hatalom (authority) kifejezést, bizonyos vonatkozásokban inkább a fogalmaink szerinti társadalmi erő, más vonatkozásokban inkább a fogalmaink szerinti hatalom értelmében (itt eltekintünk attól, hogy ismét más vonatkozásokban inkább a fogalmaink szerinti uralom értelmében). Ezért a következőkben, Dahrendorf struktúrafelfogását ismertetve, általában egyaránt használjuk az erő és a hatalom kifejezést.

m.: 204) Tehát az erő, illetve a hatalom egyenlőtlen eloszlása alapján megkülönbözteti egymástól egyrészt a domináns osztályt, másrészt az alávetett osztályt. (I. m.: 201–204)

A hatalmi viszonyokból eredően és arra vonatkozóan egy adott társadalmi osztály tagjai közös – manifeszt vagy latens – érdekeket osztanak, amelyek eleve ellentétesek a másik osztály érdekeivel. (Dahrendorf 1976: 238) A domináns helyzetben lévők, illetve a domináns osztály tagjainak az érdekei az adott, számukra hatalmat biztosító társadalmi viszonyok fenntartására irányulnak. Az alávetett helyzetben lévők, illetve az alávetett osztály tagjainak az érdekei viszont azoknak a társadalmi körülményeknek a megváltoztatására irányulnak, amelyek az adott osztály tagjait megfosztják a hatalomtól. (I. m.: 176)

Dahrendorf felfogása szerint az osztályok elvileg lehetnek szervezettek vagy szervezetlenek; az osztály fogalma ilyen értelemben nem foglal magában semmilyen feltételezést az adott konfliktus-csoport összetartására, a közös kultúrára vagy ideológiára. (Dahrendorf 1976: 204) Azonban az egymással szemben álló konfliktus-csoportokból, illetve társadalmi osztályokból szerveződhetnek az úgynevezett érdekcsoportok, amelyek már szervezeti formával, programmal vagy céllal és tagsággal rendelkeznek. Az érdekcsoportokra jellemző a viselkedés közös módja, és az ilyen csoportok a csoport-konfliktusok valóságos cselekvői. (Dahrendorf 1976: 180) Tehát elvileg minden társulásban a két társadalmi osztályból szerveződő érdekcsoport áll egymással konfliktusban, egyrészt a domináns érdekcsoport, másrészt az alávetett érdekcsoport. (I. m.: 184)

Rex konfliktuselméleti felfogása, és ezzel összefüggő struktúrafelfogása alapvető vonásait tekintve hasonló Dahrendorf felfogásához: „A legegyszerűbb formájában ez a modell abból a feltételezésből indul ki, hogy két, ellentétes törekvésekkel vagy célokkal rendelkező fél létezik.” (Rex 1961: 122) A cselekvők szövetségeseket keresnek a hasonló szituációban lévők körében, hogy a másik féllel szembeni befolyásukat megerősítsék. Így két konfliktus-csoport jön létre, amelyek között egyenlőtlen az erők eloszlása, és az egyik konfliktus-csoport uralkodó osztályhelyzetben, a másik alávetett osztályhelyzetben van. A két csoport vagy osztály között a legalapvetőbb konfliktus a társadalmi javak, illetve az „életeszközök” (means of life) megszerzéséért folyik, de a konfliktus kapcsolódhat közvetve is az életeszközök megszerzéséhez. (I. m.: 122–124, 129)

Felmerül a kérdés, hogy a (szűkebb értelemben vett) konfliktuselmélet mennyiben egyeztethető össze a marxi és a neo-marxista osztályelmélettel? Dahrendorf értelmezése szerint Marx is olyan kategoriális csoportok jelölésére használta az osztály kifejezést, amelyek strukturálisan meghatározottan konfliktusban állnak egymással, de Marx e csoportokat mint osztályokat a gazdasági, illetve a tulajdonviszonyok alapján különítette el egymástól. (Dahrendorf 1976: 203) Dahrendorf viszont a fentebb említett értelemben vett társadalmi osztályokat elvileg nem köti gazdasági meghatározó tényezőkhöz, hanem az erő, illetve a hatalom eloszlásához. A tulajdon esetlegesen lehet az erő, illetve a hatalom egyenlőtlen eloszlásának a meghatározó tényezője (i. m.: 216), de az osztályok más meghatározó tényezők (pl. szakképzettség, beosztás, nemi hovatartozás) alapján is kialakulhatnak.

Wright bizonyos értelemben kritikusan viszonyul a (szűkebb értelemben vett) konfliktuselmülethez; nem ért egyet azokkal a felfogásokkal, amelyek az osztályelemzésben a kizsákmányolást az uralommal (domination) helyettesítik. (Wright 1989b: 5–6; ford. 1999: 180–181). Azonban a kizsákmányolás kiemelt hangsúlyozásával összefüggésben a Wright által képviselt neo-marxista osztályelemzés közel áll a konfliktuselméleti felfogáshoz. Láttuk, hogy a konfliktuselmélet egyrészt hatalmi viszonyokat, másrészt ellentétes érdekviszonyokat feltételez a két osztály között, amelynek következménye a társadalmi konfliktus. Ehhez hasonlóan, Wright elméletében egyrészt a kizsákmányolás eleve ellentétes érdekviszonyokat feltételez, amelyekben a kizsákmányolók érdekeinek az érvényesülése a kizsákmányoltak érdekei érvényesülésének a rovására történhet. Másrészt az erők szempontjából alá- és

fölérendelt osztályviszonyokat, azaz hatalmi vagy uralmi viszonyokat feltételez, amelyek a kizsákmányoló felet alkalmassá teszik arra, hogy elsajátítsa a másik fél munkájának az eredményét. (Wright 2005b: 25, 28–29) Azonban Wright az osztályviszonyok következményeként nem hangsúlyozza a társadalmi konfliktusokat.

Lenski nem tekinthető a szűkebb értelemben vett konfliktuselmélet képviselőjének, azonban bizonyos értelemben ő is főleg a társadalmi erő (power) szerint különbözteti meg a társadalmi osztályokat egymástól. Lenski felfogása szerint az erőben meglévő egyenlőtlenségek határozzák meg a társadalmi egyenlőtlenségeket általában, és erőn a reflexív értelemben vett erőt érti. (Lenski 1966: 44–46, 56, 63) Tágan értelmezi az osztály fogalmát, és az osztályokon belül bizonyos osztályfajtákat különböztet meg egymástól. Meghatározása szerint az osztály olyan egyének halmaza egy társadalomban, akik hasonló helyzetben vannak az erő (power), a kiváltság vagy a presztízs bizonyos formája tekintetében. Tehát különbséget tesz az erő szerinti osztályok, a kiváltság szerinti osztályok és a presztízs szerinti osztályok között. Azonban az erő szerinti osztályokra helyezi a hangsúlyt, mivel – felfogása szerint – a kiváltság és a presztízs megoszlását nagymértékben meghatározza az erő megoszlása. Lenski az erő szerinti osztályokon – Dahrendorf felfogásától eltérően – nem az erő nagysága szerinti osztályokat érti, hanem az erő formája, illetve az erő alapja vagy forrása szerinti osztályokat. Ilyen értelemben erő-osztályt (power class) alkothatnak például a gyári munkások, a vagyonos földbirtokosok vagy egy katonai junta tagjai. Az osztály kifejezést szélesebb értelemben használva például foglalkozási, tulajdoni, etnikai, képzettségi, életkori és nemi osztályokról és osztályrendszerekről beszél, mint az erő eloszlásának különböző alapjairól. (I. m.: 74–80, ford. Lenski 1999: 315–321)

A szóban forgó szerző szerint az erő-osztály tagjainak vannak közös érdekei, és ezek a közös érdekek potenciális alapot képeznek a más osztályokkal szembeni ellenségességhez. Egy adott osztály minden tagjának érdeke közös erőforrásuk értékének megvédése vagy növelése, valamint azon versenyképes erőforrások értékének a csökkentése, amelyek más osztályok erejének az alapját alkotják. Ez azonban nem jelenti azt, hogy egy osztály tagjai mindig felismerik közös érdekeiket, és még kevésbé jelenti azt, hogy ezen érdekek alapján eleve együttesen, összehangoltan cselekszenek. (Lenski 1966: 76, ford. 1999: 317)⁵

Az elitelméletekre, illetve az empirikus elitkutatásokra jellemző struktúrafelfogást nem említettük a jellemző strukturalista felfogások között, de itt röviden utalunk az elitelméleti felfogásra is. Amennyiben társadalmi eliten itt csak erő-elitet (power elite) értünk, az *elitelméleti struktúrafelfogás* a tekintetben hasonló a konfliktuselméleti struktúrafelfogáshoz, hogy az előbbi felfogás képviselői a hatalommal rendelkező egyének körét, az úgynevezett erő-elitet vagy hatalmi elitet elhatárolják a népesség másik részétől, akik alá vannak vetve az elit hatalmának. (Lásd pl.: Mills 1972) A legfőbb különbség a két felfogás között az, hogy az elitelmélet képviselői kiemelten a hatalommal rendelkező és szervezett elittel foglalkoznak, és kevés figyelmet szentelnek az elit hatalmának alávetett és szervezetlen tömegre; a konfliktuselméleti struktúrafelfogás viszont elvileg egyaránt tekintettel van mind a domináns osztályra, mind az alávetett osztályra.

Dahrendorf azt emeli ki a szóban forgó két felfogás közötti különbségként, hogy az elitelmélet szerint a hatalommal rendelkezők osztálya eleve jóval kisebb az alávetett osztályhoz képest. Dahrendorf konfliktuselméleti felfogása szerint viszont a modern ipari társadalomban, valamint az e társadalmon belüli kisebb társadalmi csoportokban a hatalom

---

⁵ Más szerzőkhöz hasonlóan, Lenski sem tesz különbséget a fogalmaink szerinti azonos érdekek és az egybeeső érdekek, illetve az érdekezoonosság és az érdekegybeesés között. (Vö.: Farkas 2011: 104–105, 107–108)

delegálása következtében a hatalommal rendelkezők osztálya számszerűen nemcsak elérheti, hanem meg is haladhatja az alávetettek osztályát. (Dahrendorf 1976: 195–196, 200)

A *centrum és periféria megosztottságra* vonatkozó felfogás társadalmi struktúrafelfogásnak, és a konfliktuselméleti fogáshoz nagyrészt hasonló strukturalista vagy kategoriális struktúrafelfogásnak is tekinthető, amely főleg az iparszociológiában és a világrendszerelméletben alakult ki. A centrum és a periféria kifejezés valószínűleg a szociometriából került át az említett tudományterületekre, de a szociometriában használatos jelentésükhöz képest jelentősen más értelemben.

Az iparszociológiából Friedman felfogását mutatjuk be, aki szerint a vállalat alkalmazottain belül a centrumot és a perifériát a sajátos szaktudás, a vezetői hatalom gyakorlásához való hozzájárulás és a kollektív erő alapján különböztethetjük meg egymástól.⁶ A szóban forgó szerző szerint lényegében az vezet a centrum és a periféria létrejöttéhez, hogy a felső vezetők szándékosan megkülönböztetik az alkalmazottak e két csoportját, a tartós és magas profit elérésére tekintettel. (Friedman 1977: 109)⁷

A centrumhoz azok az alkalmazottak sorolhatók, akiknek a szaktudása és/vagy a vezetői hatalom gyakorlásához való hozzájárulása jelentős a felső vezetők számára a magas profit elérése szempontjából; valamint azok az alkalmazottak, akik jelentős kollektív és ellenálló erővel rendelkeznek a felső vezetők vonatkozásában. Jellemzően a centrumhoz tartoznak a féhérgalléros technikai személyzet tagjai, amennyiben szaktudásuk nagymértékben specializált. Hasonlóan ide tartoznak az alsóbb szintű vezetők, akikre a felső vezetők nagyrészt átruházták hatalmukat. A centrumhoz tartoznak azok az alkalmazottak is, akik szervezettségüknel és a munkafolyamat integrált természeténél fogva erős ellenállásra képesek, szaktudásuktól vagy egyéni erejüktől viszonylag függetlenül. (Friedman 1977: 109–110)

A perifériához azok az alkalmazottak sorolhatók, akiknek a szaktudása és a vezetői hatalom gyakorlásához való hozzájárulása nem jelentős a felső vezetők számára a magas profit elérése szempontjából; valamint azok az alkalmazottak, akik nem rendelkeznek jelentős kollektív és ellenálló erővel a felső vezetők vonatkozásában. Különösen azok az alkalmazottak tartoznak a perifériához, akik olyan munkákat végeznek, amelyek könnyen elvégezhetők mások által is, amelyek nem nélkülözhetetlenek a felső vezetők szempontjából, amelyek elvégzéséhez helyettesítő alkalmazottak könnyen elérhetők; valamint azok az alkalmazottak, akikkel – elbocsátásuk esetén – a vállalatnál maradó alkalmazottak nem szolidárisak, és akik nem járulnak hozzá a vezetői hatalom gyakorlásához. A perifériához tartoznak általában a képzetlen vagy félig-képzett fizikai munkások, valamint az irodai és titkársági adminisztratív személyzet tagjai. A nők, a feketék és a bevándorlók általában a perifériához tartoznak, más tulajdonságuktól viszonylag függetlenül. (Friedman 1977: 110–111)

Mint már említettük, a szóban forgó szerző szerint lényegében az vezet a centrum és a periféria létrejöttéhez, hogy a felső vezetők szándékosan megkülönböztetik az alkalmazottak e két csoportját, a tartós és magas profit elérésére tekintettel. A felső vezetők számára a centrum és periféria megosztottság létrehozásának az értelme egyrészt az, hogy ezáltal gyengítik az alkalmazottak általános ellenállását. Másrészt az alkalmazottak megosztása aktuálisan lehetővé teszi a felső vezetők számára a vezetői stratégiák (a felelős autonómia és a közvetlen

⁶ Friedman a munkás kifejezést széles értelemben használja, és munkásoknak nevezi a felső vezetők kivételével a vállalat alkalmazottait. Friedman felfogását ismertette a munkás kifejezés helyett mi az alkalmazott kifejezést használjuk.

⁷ A magyar szociológiai irodalomban a vállalaton belüli centrum és periféria megosztottságról lásd: Makó 1985: 81, 128–129, 163–166, 173–174

ellenőrzés) rugalmasabb alkalmazását, bizonyos feszültségek feloldását, azonban ezáltal újabb feszültségeket is létrehoznak. (Friedman 1977: 108)

A centrum és periféria megosztottság következményeit tekintve, egyrészt az alkalmazottak e két csoportjával szemben a felső vezetők a vezetői stratégia két különböző típusát alkalmazzák. A centrumhoz tartozó alkalmazottakkal szemben a felső vezetés jellemzően a „felelős autonómia” stratégiáját alkalmazza, a perifériához tartozó alkalmazottakkal szemben viszont a „közvetlen ellenőrzés” stratégiáját; a felső vezetők ily módon biztosítják a termelés rugalmasságát és a kapitalista termelési mód fenntartását. (Friedman 1977: 107–110) Másrészt, gazdasági visszaesés időszakában a centrumhoz tartozó alkalmazottak foglalkoztatási biztonsága védett, a perifériához tartozó alkalmazottak viszont feláldozhatók, ezen alkalmazottakat könnyen elbocsátják. (I. m.: 109–110) A centrumhoz tartozó alkalmazottak nagyobb önállósággal rendelkeznek munkájukban, a velük szemben érvényesített felelős autonómia stratégiából következően. A centrumhoz tartozó alkalmazottakat jobban megfizetik, mint a perifériához tartozókat, szaktudásuktól viszonylag függetlenül is. (I. m.: 117)

Friedman a szóban forgó megkülönböztetést az ipari vállalatok közötti megosztottságot tekintve is alkalmazza. Felfogása szerint az ipari vállalatok között a centrumot és a perifériát a vállalatok viszonylagos monopol ereje alapján különböztethetjük meg egymástól. A nagyobb vállalatok jellemzően a centrumhoz, a kisebbek a perifériához sorolhatók, amivel összefügg az adott vállalatokon belüli centrum és periféria megosztottság is. A centrumhoz tartozó vállalatokon belül jelentősebb arányban vannak jelen a centrumhoz tartozó alkalmazottak, mint a perifériához tartozó vállalatokon belül. Míg a perifériához sorolható vállalatokon belül nagyobb arányban vannak jelen a perifériához tartozó alkalmazottak, mint a centrumhoz tartozó vállalatokon belül. (Friedman 1977: 114)

A *világrendszer-elméletben képviselt felfogás* szerint a föld országai közötti viszonyokat, valamint ezen országok helyzetét tekintve három zónát különböztethetünk meg egymástól: a centrumot, a perifériát és a fél-perifériát. A centrum országai uralommal, illetve hatalommal rendelkeznek a perifériához és részben a fél-perifériához tartozó országok vonatkozásában a termelés és a nemzetközi kereskedelem területén, aminek következtében a centrum országai kizsákmányolják az utóbbi országokat.

Wallerstein felfogása szerint a centrum, a periféria és a fél-periféria fogalma elsősorban az adott országokban megvalósított termelési folyamatok jövedelmezőségét fejezi ki, amelyet a termelési folyamatok monopolizáltságának a foka határoz meg. A centrumhoz azok az országok tartoznak, amelyek kvázi-monopóliumok által védett, viszonylag monopolizált termelési tevékenységet folytatnak. A perifériát viszont azok az országok alkotják, amelyek viszonylag szabadpiaci jellegű termelési tevékenységet folytatnak. A fél-perifériához azok az országok tartoznak, amelyekre közel hasonló mértékben jellemző a monopolizált és a szabadpiaci jellegű termelési tevékenység. Az árucseré folyamatában a monopolizált tevékenységet folytató termelők alkuereje nagy, és az ilyen tevékenységek jóval nyereségesebbek; a viszonylag szabadpiaci jellegű tevékenységet folytató termelők alkuereje kicsi, és az ilyen tevékenységek jóval kevésbé nyereségesek. A centrum, a periféria és a fél-periféria termékeinek a cseréje tehát végső soron azt eredményezi, hogy az értéktöbblet a centrum országai felé áramlik, különösen a periféria országaiból. (Wallerstein 2010: 47, 66–67)

Strukturalista vagy kategoriális struktúrafelfogásnak tekinthető a *tőkeelméleti struktúrafelfogás* is, amelyet főleg Pierre Bourdieu képvisel, és amely szerint a társadalmi struktúrát alkotó osztályokat aszerint különböztethetjük meg egymástól, hogy az egyének milyen mennyiségű és milyen fajtájú tőkével rendelkeznek. Itt csak röviden utalunk arra, hogy Bourdieu felfogása szerint a tőke magában foglalja az anyagi és szimbolikus erőforrásokat, képességeket és javakat, amelyek viszonylag szűken állnak rendelkezésre és

értékesek az adott társadalomban. (Bourdieu 1977: 178, Bourdieu 1986a, Bourdieu 1990: 112–121, Bourdieu 1999)

Bourdieu főleg a *Megkülönböztetés* című munkájában fejtette ki az osztálystruktúrára vonatkozó felfogását, egy empirikus kutatás adatainak az elemzéséhez kapcsolódva. Az ott kifejtett felfogás értelmében a tőke eloszlása szerinti társadalmi helyzet három összetevője: egyrészt a tőke teljes mennyisége, másrészt a tőke összetétele, illetve a gazdasági és a kulturális tőke viszonylagos jelentősége, harmadrészt a tőke mennyiségének és összetételének az időbeli változása. Az osztályok elsődlegesen a gazdasági tőke és a kulturális tőke (valamint az adott empirikus kutatásban elhanyagolt társadalmi tőke) teljes mennyisége szerint különböznek egymástól; másodsorban abból a szempontból, hogy a teljes tőkén belül a gazdasági tőke vagy a kulturális tőke a jelentősebb. (Bourdieu 1986b: 114–115) Az empirikus kutatás vonatkozásában megkülönbözteti a tőke teljes mennyisége szempontjából az uralkodó osztályokat, a középosztályokat és a munkásosztályokat; és ezen osztályokon belül az egyes osztályokat vagy osztályfrakciókat a gazdasági tőke és a kulturális tőke viszonylagos jelentősége szempontjából különbözteti meg egymástól.

Bourdieu szerint az objektív társadalmi osztály a cselekvők halmaza, akik homogén létfeltételek között helyezkednek el, e létfeltételek homogén hatásokat eredményeznek és a diszpozíciók homogén rendszereit alakítják ki a cselekvők adott halmazában, amelyek hasonló gyakorlatokat (magatartásokat – F. Z.) hoznak léte. (Bourdieu 1986b: 101) Felfogása szerint a társadalmi osztály nincs definiálva egy tulajdonság vagy tulajdonságok (pl. nem, kor, etnikum, jövedelem) adott összessége vagy sorozata révén, és a tőke mennyisége és összetétele révén sincs; hanem az e vonatkozásban jelentős tulajdonságok közötti viszonyok struktúrája révén definiált, amely sajátos értéket ad valamennyi tulajdonságnak és azon hatásoknak, amelyeket kifejtnek a gyakorlatokra. Azonban a tőke mennyisége és összetétele a legjelentősebb tényező, ezért e tényező sajátos formát és értéket ad azoknak a meghatározottságoknak, amelyeket más tényezők (kor, nem, lakóhely stb.) fejtenek ki a gyakorlatokra. (I. m.: 106–107)

Az osztálystruktúra következményeit tekintve, a szóban forgó szerző érdeklődésének középpontjában az életstílus áll a kulturális fogyasztás területén. Felfogása szerint az életstílus különbségeit, az egyes egyének stratégiáit, állásfoglalásait vagy választásait a tőke különböző típusainak a megoszlása által meghatározott társadalmi helyzetük, illetve osztályhelyzetük határozza meg, de a habitus közvetítésével. A helyzetek adott típusához az adott helyzet által meghatározott habitus tartozik; a habitus az a meghatározó és egységesítő tényező, amely egy helyzet tulajdonságait egységes életstílussá alakítja. Bourdieu ily módon magyarázza az emberi élet különböző szféráiban, különösen a fogalmaink szerinti magán- és a közösségi élet szférájában, a különböző tevékenységeket (pl. étkezés, öltözködés, könyvolvasás, színházlátogatás, zenehallgatás, múzeumlátogatás, művészeti kiállítás látogatás, rádióhallgatás, tévézés, újságolvasás stb.). (Bourdieu 1986b: 170–172, Bourdieu 2002: 18–19, 58–59)

Bourdieu a habitus fogalmának azt a szerepet szánja, hogy érthető és szükséges összefüggés megfogalmazását tegye lehetővé az egyének (a tőke mennyisége és összetétele szerinti) helyzete és a gyakorlatok között. Az osztályhabitus e szerint az osztályhelyzet elsajátított, az egyének tudatába beépült formája. (Bourdieu 1986b: 101) Azonban a habitus csak bizonyos valószínűséggel tükrözi az egyének jelenlegi helyzetét, illetve jelenlegi tőkénének a mennyiségét és összetételét. Ugyanis a habitus történetileg formálódik, ezért az egyének habitusát részben nem az egyének jelenlegi helyzete határozza meg, hanem a korábbi helyzetében, illetve helyzeteiben adott tőkéje, illetve tőkéi határozták meg. (I. m.: 109–112) A kulturális fogyasztás különböző területein a magatartások, illetve a „gyakorlatok” az osztálystruktúrának megfelelően szerveződnek meg, és e szerveződésre az osztályokon belül főleg a hasonlóság, az osztályok között főleg a különbözőség vagy a szembenállás jellemző.

(I. m.: 175–177) Bourdieu részletesen elemzi az említett szempontból a kulturális fogyasztás alakulását különösen az étkezés és a sport területén, valamint a művészetek területén. (I. m.: 177–225, 260–317)

A szóban forgó szerző felfogása szerint a szociológus által osztályozott társadalmi cselekvők a mindennapi életben maguk is osztályoznak másokat és osztályozzák mások cselekvéseit, valamint az e tekintetben jelentős dolgokat. (Bourdieu 1986b: 467, 482) Azok az osztályozó sémák, az érzékelés és értékelés sémái, amelyeket a társadalmi cselekvők kiviteleznek a társadalmi világ gyakorlati tudásában, elsajátított, megtestesült társadalmi struktúrák, és ilyen formában az objektív osztálystruktúra termékei. E sémák alapvető forrását az uralkodók és az alávetettek, illetve az elit és a tömeg szembenállása képezi egyrészt az objektív osztálystruktúrában, másrészt a kulturális fogyasztás területén. (I. m.: 468–469) Bourdieu a kulturális fogyasztás területén a társadalom tagjai által megvalósított versenyzést és osztályozást osztályharcként értelmezi. „A versenyzési harc az osztályharc egyik formája, amit az alávetett osztályok megengednek, hogy kivessenek rájuk, amikor elfogadják a tétet, amelyeket az uralkodó osztályok ajánlanak.” (I. m.: 165) „Az egyéni vagy kollektív osztályozási harcok, amelyek a társadalmi világ észlelése és értékelése kategóriáinak átalakítására, és ennek révén magának a társadalmi világnak az átalakítására irányulnak, valójában az osztályharc elfelejtett összetevőjét képezik.” (I. m.: 483)

Bourdieu szerint mivel az egyének maguk is osztályozzák egymást, és ezzel összefüggésben osztályozzák önmagukat, a társadalmi osztályok megkülönböztetése nem alapulhat csupán objektív ismérveken. A társadalmi osztályt ugyanannyira definiálja az adott osztály észlelése a társadalom tagjai által, mint az osztály objektív léte; illetve ugyanannyira definiálja az osztály tagjainak a fogyasztása, mint a termelési viszonyokban elfoglalt helyzete. Azonban az egyének által az osztályozási harc során alkalmazott osztályozási sémák az adott egyének (objektív) osztályhelyzetének a termékei, tehát ezen sémák önálló hatása korlátozott; az osztályozási harcban elfoglalt helyzet (alapvetően vagy döntően – F. Z.) az osztálystruktúrában elfoglalt helyzettől függ. (Bourdieu 1986b: 483–484) Úgy tűnik, hogy a hivatkozott helyen Bourdieu kétértelműen fogalmaz a tekintetben, hogy a társadalmi osztályok megadása során hasonló mértékben figyelembe kell vennünk az egyének objektív helyzetét a tőke mennyisége és összetétele szerint és a társadalom tagjai által megvalósított osztályozást; vagy a tőke mennyisége és összetétele szerint különböztethetők meg az osztályok, mert az ilyen értelemben vett osztálystruktúra alapvetően meghatározza a társadalom tagjai által megvalósított osztályozást is.

A tőkeelméleti struktúrafelfogáshoz nagyrészt hasonló Nan Lin felfogása is, amely szerint a társadalmi struktúra négy alkotórészét a helyzetek, a hatalom (authority), a szabályok és a cselekvők jelentik, amelyek közösen határozzák meg az értékes erőforrások megőrzésének és/vagy megszerzésének a lehetőségeit. A társadalmi struktúra olyan társadalmi egységek (helyzetek) halmaza, amelyek (1) különböző mennyiségű (egy vagy több típusú) erőforrással rendelkeznek, és (2) amelyek hierarchikusan viszonyulnak a hatalomhoz; (3) amelyekre jellemzőek bizonyos szabályok és eljárások az erőforrások használatában és (4) amelyek a cselekvőkhöz vannak rendelve, akik ezen szabályok és eljárások alapján cselekszenek. Az adott helyzetet elfoglaló cselekvők változhatnak, de az erőforrások az adott helyzethez vannak kötve. (Lin 2001: 33–34)

Ha a társadalmi struktúra fogalma segítségével magyarázatot szeretnénk adni bizonyos kategoriális csoportok szintjén a társadalmi jelenségekre, illetve a társadalmi jelenségek átfogó vonásaira, különösen a társadalmi magatartásokra, a társadalmi kölcsönhatásokra és a társadalmi állapotokra, a társadalmi struktúra fogalmának strukturalista vagy kategoriális értelmezésében a következő főbb problémákat látjuk.

A strukturalista szemléletmódot képviselő szociológiai elméletekre jellemző strukturalista vagy kategoriális struktúrafelfogás legfőbb hiányossága a következetes elméleti megalapozottság hiánya; valamint ezzel összefüggésben annak a mechanizmusnak a tisztázatlansága, amelynek révén a társadalmi struktúra meghatározza a társadalmi jelenségeket. A szóban forgó felfogás egyes képviselői azokat a szempontokat, amelyek szerint bizonyos osztályokba sorolják az egyéneket (vagy családokat), megkísérik egy általánosabb elméletből levezetni, illetve egy általánosabb elméleten belül elhelyezni, azonban ezek a szempontok nem illeszkednek következetesen egy általános szociológiai elméletbe, amelyen belül a társadalmi osztályhelyzet és a társadalmi osztály fogalma alkalmas lenne a társadalmi osztályhelyzetnek és a társadalmi osztálynak tulajdonított következmények elméleti magyarázatára.

Mivel a társadalmi struktúra fogalma – a széles körben vagy általánosan elfogadott felfogás szerint és a mi felfogásunk szerint is – az adott társadalomban a társadalmi viszonyok és a társadalmi helyzetek alakzatait, mintázatát foglalja magában, a társadalmi struktúrára vonatkozó rendszeres felfogás a társadalmi viszonyokra és a társadalmi helyzetekre vonatkozó rendszeres elméletre épülhet, amelyet viszont csak egy rendszeres általános szociológiai elméleten belül tartunk kidolgozhatónak. Azonban a strukturalista vagy kategoriális struktúrafelfogások nem támaszkodnak a társadalmi viszonyokra és a társadalmi helyzetekre vonatkozó rendszeres elméletre, és nem támaszkodnak egy rendszeres általános szociológiai elméletre.

A szóban forgó probléma különösen a tisztán nominális struktúrafelfogásra jellemző, amely elméletileg szinte teljesen megalapozatlan. E felfogás esetében egyáltalán nem tudhatjuk, hogy mi az a lényegi közös szempont, amely alapján az adott népesség foglalkozás, beosztás, szakképzettség, munka jellege, ágazat, nem, kor, nemzetiség stb. szerinti eloszlása egyaránt jellemezheti a társadalmi struktúrát. Elméleti szempontból szinte teljes mértékben tisztázatlan, hogy ezek a tényezők milyen módon játszanak szerepet a társadalmi cselekvések és kölcsönhatások, illetve általában a társadalmi jelenségek meghatározásában. Főleg e struktúrafelfogás esetében hivatkozhatunk azokra a kritikákra, amelyek szerint – röviden fogalmazva – a statisztikailag releváns meghatározó tényezők listájának a megadása nem alkalmas a társadalmi jelenségek magyarázatára. (Seeman 1981: 407; Hedström 2005: 23, Goldthorpe 2007b: 118–127, Wellman 2002: 20)

Az elméleti megalapozatlanság ellenére, a tisztán nominális struktúrafelfogásnak megfelelő empirikus szociológiai kutatások vagy elemzések nagyon hasznosak lehetnek, mivel azok az ismertetőjegyek (foglalkozás, beosztás, szakképzettség, nem, kor, városi vagy falusi lakóhely stb.), amelyek jól mérhetők az empirikus szociológiai kutatásokban mint független változók, általában a társadalmi intézmények érvényességi körének a megadásában a politikai gyakorlatban is jól felhasználhatók. Tehát e szempontok szerint (például a nőkre, a fiatalokra, a szakképzetlenekre vagy a falusi lakosokra vonatkozóan) esetleg hatékony politikai döntéseket lehet hozni olyan intézmények kialakítására, amelyek e kategoriális csoportokhoz tartozó egyének magatartásának és/vagy e csoportok között a társadalmi különbségeknek, illetve egyenlőtlenségeknek a változtatására irányulnak. Azonban ahhoz, hogy többé vagy kevésbé előre láthatók legyenek a döntések valóságos következményei, illetve előre látható legyen a döntések hatékonysága, tudnunk kellene, hogy milyen az a mechanizmus, amelynek révén a döntések következményei érvényesülnek, és a kifejezetten figyelembe vett szempontok valójában milyen szerepet játszanak a következmények meghatározásában.

A hagyományos osztályelméletek képviselői már jelentős mértékben törekszenek arra, hogy általánosabb elméleti szempontból is alátámasszák azokat a szempontokat, amelyeket figyelembe vesznek az osztályok elhatárolásánál; azonban ez a törekvésük – egy rendszeres és

az osztályelméletek megalapozására alkalmas általános szociológiai elmélet hiányában – nem járt kielégítő eredménnyel. (Vö.: Sorensen 2005: 122–124) Fentebb láttuk, hogy Wright elméletileg a termelési erőforrásokra vonatkozó jogok és erők szerint különbözteti meg egymástól a valóságban is különbözőnek tekintett osztályhelyzeteket és különíti el egymástól a társadalmi osztályokat, valamint felfogása szerint az osztályok közötti társadalmi viszonyok a jogok és erők szerinti viszonyok. Elméleti szempontból e felfogás legfőbb problémája az, hogy Wright osztályelméletében a jogok és erők fogalmai olyan alapfogalmak, amelyeket a szerző mintegy magától értetődően használ, és amelyek nem illeszkednek egy átfogóbb és rendszeres elméletbe. Fentebb azt is láttuk, hogy Goldthorpe és szerzőtársai által kidolgozott EGP-osztálysémában az osztályokat a foglalkoztatási viszonyok szerint különböztetik meg egymástól. Azonban a foglalkoztatási viszony mint társadalmi viszony és a foglalkoztatási helyzet mint társadalmi helyzet elméletileg tisztázatlan, és az adott fogalmak nem illeszkednek egy általánosabb szociológiai elméletbe. Így annak az elméleti igényű magyarázata is hiányzik – ahogyan erre Breen is rámutat –, hogy milyen mechanizmus kapcsolja össze a foglalkozási viszonyok különböző típusait a különböző élethesélyekkel (Breen 2005: 47). Goldthorpe törekszik általános elméleti szempontból, különösen a racionális döntések elmélete és a tranzakciós költségek elmélete szempontjából is megalapozni az osztályok elhatárolásának a szempontjait (Goldthorpe 2007d: 107–124), de – felfogásunk szerint – e törekvése általános elméleti szempontból nem járt kielégítő eredménnyel.

Láttuk, hogy a konfliktuselméletekben nagyrészt sajátos, de részben a strukturalista vagy kategoriális struktúrafelfogáshoz hasonló struktúrafelfogással találkozhatunk. E vonatkozásban is releváns az, hogy máshol (Farkas 2013: 232) a konfliktuselméleti helyzetfelfogás problémájának főleg egyrészt azt tartottuk, hogy a konfliktuselméletekben a társadalmi erő, a hatalom és az érdek fogalma elméletileg kevésbé kidolgozott, meglehetősen homályos és többértelmű fogalom. Másrészt e felfogás igen nagy mértékben leegyszerűsíti a valóságos társadalmi viszonyokat és a valóságos társadalmi helyzeteket, amikor eleve feltételezi, hogy a hatalommal rendelkező társadalmi osztály tagjainak az érdekei és a hatalmi függésben lévő társadalmi osztály tagjainak az érdekei ellentétesek egymással. Harmadrészt, máshol (Farkas 2013: 115–116) már említettük, hogy felfogásunk szerint a konfliktuselmélet azon következtetése, amely szerint a hatalmi viszony és az ellentétes érdekviszony egymással összefüggésben társadalmi konfliktust határoz meg a két társadalmi osztály tagjai között, logikailag is téves következtetés és általában a valóságnak sem felel meg.

Dahrendorf szerint nem önmagukban a társadalmi osztályok mint konfliktus-csoportok, hanem az osztályokból szerveződő érdekcsoportok a csoport-konfliktusok valóságos cselekvői (Dahrendorf 1976: 180). Tehát gondolhatunk arra, hogy az érdekcsoportok szintjén már kiegyenlítődnek a társadalmi osztályok közötti erőviszonyok, és így már jellemző lehet az osztályok között a társadalmi konfliktus. Felfogásunk szerint ugyanis ellentétes érdekviszonnyal és kiegyenlített erőviszonnyal jellemezhető társadalmi viszony – egyik valószínű kölcsönhatásként – meghatározhat társadalmi konfliktust a felek között (Farkas 2013: 119–126). Azonban, amennyiben kiegyenlített erőviszonyokat feltételezünk az érdekcsoportok között, már a konfliktuselméletnek az a kiinduló feltételezése nem igaz, hogy a két társadalmi osztály között hatalmi viszonyok vannak, és az egyik osztály hatalmi vagy domináns helyzetben, a másik osztály alávetett helyzetben van.

Említettük, hogy a centrum és periféria megosztottságra vonatkozó felfogás nagyrészt hasonló a konfliktuselméleti fogáshoz, így nagyrészt e két felfogás hiányosságai is hasonlóak. A centrum és a periféria elhatárolása – általánosabb elméleti fogalmakban gondolkodva – tulajdonképpen a társadalmi erőviszonyok alapján történik; a vállalaton belül (Friedman felfogásában) a felső vezetőkhez fűződő erőviszonyok, a vállalatok és az országok között a vállalatok és az országok egymás közötti erőviszonyai alapján. A szóban forgó felfogás képviselői kifejezetten vagy hallgatólágon azt is feltételezik, hogy a centrumhoz és a

perifériához sorolható egyének vagy csoportok érdekei alapvetően ellentétesek egymással. A centrum és periféria megosztottságra vonatkozó felfogásokra nézve is megállapíthatjuk, hogy e felfogások keretében a társadalmi erő, a hatalom és az érdek fogalma elméletileg kevésbé kidolgozott, meglehetősen homályos és többértelmű fogalom. Ezzel összefüggésben tisztázatlan az, hogy a centrum és a periféria elhatárolása vonatkozásában kifejezetten figyelembe vett szempontok milyen összefüggésben vannak a társadalmi erőviszonyokkal és az érdekviszonyokkal.

Felfogásunk szerint a társadalmi helyzetnek a társadalmi erővel összefüggésben jelentős vonatkozása a tőke, illetve a társadalmi tőke; tehát a társadalmi tőke eloszlása szorosan összefügg a fogalmaink szerinti társadalmi struktúrával. (Farkas 2013: 243) Azonban a tőkeelméleti helyzetfelfogást, következésképpen a tőkeelméleti struktúrafelfogást nem tartjuk kielégítőnek, és e felfogás fő problémájának egyrészt azt tartjuk, amelyet máshol (Farkas 2011: 302) már említettünk, nevezetesen azt, hogy a tőkeelméletekben tisztázatlan a tőke összefüggése más létezőkkel, különösen a társadalmi erővel; másrészt e felfogás figyelmen kívül hagyja az érdekviszonyokat. Így e struktúrafelfogás alapvetően kategoriális jellegű, kevésbé alkalmas a társadalmi jelenségek elméleti szintű magyarázatára.

Harmadrészt, Bourdieu tőkeelméleti struktúrafelfogásának a legfőbb problémája azzal függ össze, hogy Bourdieu a különböző életszférákat vagy mezőket elvileg egyaránt társadalmi természetűeknek tekinti, amelyekben belül hasonló mechanizmusok működnek és hasonló törvényszerűségek érvényesülnek. Bourdieu szerint társadalmi viszonyok éppúgy léteznek a fogalmaink szerinti társadalmi élet szférájában és a fogalmaink szerinti magán- és a közösségi élet szférájában.⁸ Felfogása szerint például „egy műalkotás minden elsajátítása, amely a különbségtétel viszonyának megtestesítése, önmagában társadalmi viszony” (Bourdieu 1986b: 227). Felfogása szerint a tőke bizonyos fajtái éppúgy léteznek és hatnak a szóban forgó különböző szférákban; e szerint a társadalmi struktúra mint osztálystruktúra is létezik mind a fogalmaink szerinti társadalmi élet szférájában, mind a magán- és a közösségi élet szférájában, és a társadalmi struktúra ezen életszférákban hasonló mechanizmus révén határozza meg a magatartásokat.

A Bourdieu által képviselt felfogással szemben, felfogásunk szerint az emberi élet általunk megkülönböztetett négy fő szféráján belül lényegében eltérő mechanizmusok működnek és más törvényszerűségek érvényesülnek. (Farkas 2010: 247, 272) Felfogásunk szerint társadalmi viszonyok és társadalmi helyzetek csak a társadalmi élet szférájában léteznek, és a társadalmi struktúra is csak a társadalmi élet szférájában létezik.

Az előző bekezdésben említett szemléletmódbeli problémával összefüggésben Bourdieu tőkeelméleti struktúrafelfogásának az a legfőbb problémája, hogy Bourdieu olyan jelenségek magyarázatára tekintettel igyekszik kidolgozni egy alkalmas struktúrafelfogást, amelyeket – felfogásunk szerint – a társadalmi viszonyok és a társadalmi helyzetek csak közvetve, más tényezők közvetítésével, és elvileg is csak kisebb vagy nagyobb mértékben határoznak meg, és bizonyos vonatkozásokban esetleg egyáltalán nem határoznak meg. Felfogásunk szerint a társadalmi viszonyok és a társadalmi helyzetek közvetlenül és szorosan az általunk úgynevezett társadalmi élet szférájában (a szervezett munka, a közigazgatás, az igazságszolgáltatás, a hivatali ügyintézés, a szervezett oktatás és tanulás, a tudományos kutatás stb. területén) határozzák meg a – közvetlenül is társadalmi jelenségeknek tekinthető – jelenségeket. Tehát – amennyiben a társadalmi struktúra fogalma a társadalmi viszonyok és helyzetek alakzatait, mintázatát fejezi ki – a társadalmi struktúra is a társadalmi élet

---

⁸ Az emberi élet fő szféráiként megkülönböztetem a magánéletet, a közösségi életet, a társadalmi életet és a kényszerű élet szféráját. (Farkas 2010: 235–242)

szférájában határozza meg közvetlenül és szorosan a jelenségek (az úgynevezett társadalmi jelenségek) legjellemzőbb vonásait.⁹

A Bourdieu érdeklődésének középpontjában álló kulturális fogyasztás felfogásunk szerint nem társadalmi jelenség, és az általunk úgynevezett magán- és a közösségi élet szférájába esik, amelyen belül a társadalmi viszonyok és helyzetek, és e viszonyokkal és helyzetekkel összefüggésben a (társadalmi) tőke, következésképpen a társadalmi struktúra hatása közvetlenül és szorosan nem érvényesül. Máshol (Farkas 2013: 381–391) rámutattunk arra, hogy a társadalmi viszonyok, illetve a társadalmi helyzet közvetve, a társadalmi állapot, a szubkultúra és az egyének személyes tulajdonságainak a meghatározása révén határozza meg az egyének életmódját a magán- és a közösségi élet szférájában. Azt is hangsúlyoztuk, hogy a szubkultúra és a személyes tulajdonságok viszonylag önálló hatása eredményeként a hasonló társadalmi helyzetben lévő egyének magatartása a magán- és közösségi életben, illetve ebben a vonatkozásban az életmódja jelentős mértékben különbözhet egymástól.

Tehát felfogásunk szerint eleve félrevezető társadalmi struktúrafelfogáshoz jutunk, ha olyan struktúrafelfogást igyekszünk kidolgozni, amely elsődlegesen a magán- és a közösségi élet szféráján belüli magatartások, különösen a kulturális fogyasztás területén megfigyelhető magatartások magyarázatára lenne alkalmas. Az ilyen struktúrafelfogás ugyanis a közvetlenül is társadalmi jelenségeknek tekinthető jelenségek magyarázatára lehet kevésbé alkalmas. Azonban, ha a kulturális fogyasztás áll érdeklődésünk középpontjában, e jelenség magyarázatában indokoltnak tartjuk a társadalmi viszonyokat és társadalmi helyzeteket kifejező társadalmi struktúra meghatározó hatásának kutatása mellett annak kutatását, hogy a társadalmi struktúrával összefüggésben és attól viszonylag függetlenül a szubkultúrának és a Bourdieu felfogása szerinti kulturális tőkének milyen hatása van a kulturális fogyasztásra.

Irodalom

- Alexander, Jeffrey C. – Bernhard Giesen – Richard Münch – Neil J. Smelser (ed.) (1987) *The Micro-Macro Link*. Berkeley, University of California Press.
- Andorka Rudolf – Stefan Hradil – Jules L. Peschar (szerk.) (1995) *Társadalmi rétegződés*. Budapest, Aula Kiadó.
- Angelusz Róbert (szerk.) (1999) *A társadalmi rétegződés komponensei*. Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó.
- Bernardi, Fabrizio – Juan J. González – Miguel Requena (2006) The Sociology of Social Structure. In: Clifton D. Bryant – Dennis L. Peck (2006 eds.) *21st Century Sociology: A Reference Handbook*. Thousand Oaks, Sage Publications. 162–170.
- Blau, Peter M. (ed.) (1976a): *Approaches to the Study of Social Structure*. London, Open Books.
- Blau, Peter M. (1976b) Introduction: Parallels and Contrasts in Structural Inquiries. In: (1976 ed.) *Approaches to the Study of Social Structure*. London, Open Books. 1–20.
- Blau, Peter M. (1976c) Parameters of Social Structure. In: (ed.) *Approaches to the Study of Social Structure*. London, Open Books. 220–253.

---

⁹ A társadalmi élet szféráján belül megkülönböztetem a mindennapi társadalmi élet szféráját és a politikai élet szféráját; tehát a politikai élet is a társadalmi élet szférájába esik. Azonban rendszerint a mindennapi társadalmi élet szférájának a társadalmi struktúrájáról beszélünk, amely közvetlenül és szorosan a mindennapi társadalmi életet határozza meg.

- Blau, Peter M. (1977) *Inequality and Heterogeneity*. New York, The Free Press.
- Blau, Peter M. (1987) Contrasting Theoretical Perspectives. In: Jeffrey C. Alexander – Bernhard Giesen – Richard Münch – Neil J. Smelser (1987 ed) *The Micro-Macro Link*. Berkeley, University of California Press. 71–85.
- Bourdieu, Pierre (1977) *Outline of a Theory of Practice*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Bourdieu, Pierre (1986a) The Forms of Capital. In: John G. Richardson (1986 ed.) *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*. New York, Greenwood Press. 241–258.
- Bourdieu, Pierre (1986b) *Distinction: A Social Critique of the Judgement of Taste*. London, Routledge and Kegan Paul.
- Bourdieu, Pierre (1990) *The Logic of Practice*. Cambridge, Polity Press.
- Bourdieu, Pierre (1999) Gazdasági tőke, kulturális tőke, társadalmi tőke. In: Angelusz Róbert (1999 szerk.) *A társadalmi rétegződés komponensei*. Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó. 156–177.
- Bourdieu, Pierre (2002) *A gyakorlati észjárás. A társadalmi cselekvés elméletéről*. Budapest, Napvilág Kiadó.
- Breen, Richard (2005) Foundations of Neo-Weberian Class Analysis. In: Erik O. Wright (2005 ed.) *Approaches to Class Analysis*. Cambridge, Cambridge University Press. 31–50.
- Bryant, Clifton D. – Dennis L. Peck (2006) *21st Century Sociology: A Reference Handbook*. Thousand Oaks, Sage Publications.
- Burris, Val (1990) Classes in Contemporary Capitalist Society: Recent Marxist and Weberian Perspectives. In: Stewart R. Clegg (1990 ed.) *Organizational Theory and Class Analysis. New Approaches and New Issues*. New York, Walter de Gruyter. 55–74.
- Burt, Ronald S. (1982) *Toward a Structural Theory of Action. Network Models of Social Structure, Perception and Action*. New York, Academic Press.
- Clegg, Stewart R. (ed.) (1990) *Organizational Theory and Class Analysis. New Approaches and New Issues*. New York, Walter de Gruyter.
- Dahrendorf, Ralph (1976) *Class and Class Conflict in Industrial Society*. London and Henley, Routledge and Kegan Paul.
- Dahrendorf, Ralph (1999) Az osztálytársadalom modellje Karl Marxnál. In: Angelusz Róbert (1999 szerk.) *A társadalmi rétegződés komponensei*. Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó. 138–155.
- Erikson, Robert – John H. Goldthorpe (1992) *The Constant Flux. A Study of Class Mobility in Industrial Societies*. Oxford, Oxford University Press.
- Erikson, Robert – John H. Goldthorpe (1995) A kutatás elméleti alapjai, adatai és stratégiája. In: Andorka Rudolf – Stefan Hradil – Jules L. Peschar (1995 szerk.) *Társadalmi rétegződés*. Budapest, Aula Kiadó. 11–32.
- Farkas Zoltán (2010) *Társadalomelmélet: Az intézményes szociológia elmélete. Második kötet*. Miskolc, Bíbor Kiadó.
- Teljes szöveg: <http://midra.uni-miskolc.hu:80/?docId=20898> (2015.05.11.)

- Farkas Zoltán (2011) *Társadalomelmélet: Az intézményes szociológia elmélete. Harmadik kötet.* Miskolc, Bíbor Kiadó.
Teljes szöveg: <http://midra.uni-miskolc.hu:80/?docId=20899> (2015.05.11.)
- Farkas Zoltán (2013) *Társadalomelmélet: Az intézményes szociológia elmélete. Negyedik kötet.* Miskolc, Bíbor Kiadó.
Teljes szöveg: <http://midra.uni-miskolc.hu:80/?docId=21499> (2015.07.03.)
- Friedman, Andrew L. (1977) *Industry and Labour. Class Struggle at Work and Monopoly Capitalism.* London, The MacMillan Press
- Giddens, Anthony – Gavin Mackenzie (eds.) (1982) *Social Class and the Division of Labour. Essays in Honour of Ilya Neustadt.* Cambridge, Cambridge University Press.
- Goldthorpe, John H. (1980) *Social Mobility and Class Structure in Modern Britain.* Oxford, Clarendon Press.
- Goldthorpe, John H. (1982) On the Service Class, its Formation and Future. In: Anthony Farkas Zoltán (2010) *Társadalomelmélet: Az intézményes szociológia elmélete. Második kötet.* Miskolc, Bíbor Kiadó. Teljes szöveg: <http://midra.uni-miskolc.hu:80/?docId=20898> (2015.05.11.)
- Giddens – Gavin Mackenzie (1982 eds.) *Social Class and the Division of Labour. Essays in Honour of Ilya Neustadt.* Cambridge, Cambridge University Press. 162–185.
- Goldthorpe, John H. (2007a) *On Sociology. Volume one: Critique and Program.* Stanford, Stanford University Press.
- Goldthorpe, John H. (2007b) The Quantitative Analysis of Large-Scale Data-Sets and Rational Action Theory. For a Sociological Alliance. In: *On Sociology. Volume one: Critique and Program.* Stanford, Stanford University Press. 117–138.
- Goldthorpe, John H. (2007c) *On Sociology. Volume two: Illustration and Retrospect.* Stanford, Stanford University Press.
- Goldthorpe, John H. (2007d) Social Class and the Differentiation of Employment Contracts. In: *On Sociology. Volume two: Illustration and Retrospect.* Stanford, Stanford University Press. 101–124.
- Grabb, Edward G. (1984) *Social Inequality. Classical and Contemporary Theorists.* Toronto, Holt, Rinehart and Winston of Canada.
- Hedström, Peter (2005) *Dissecting the Social. On the Principles of Analytical Sociology.* Cambridge, Cambridge University Press.
- Holton, Robert J. (2014) Has Class Analysis a Future? Max Weber and the Challenge of Liberalism to Gemeinschaftlich Accounts of Class. In: David J. Lee – Bryan S. Turner (2014 eds.) *Conflicts about Class. Debating Inequality in late Industrialism.* New York, Routledge. 26–41.
- Huszár Ákos (2013) Foglalkozási osztályszerkezet (I.) – Elméletek, modellek. *Statistikai Szemle*, 2003/1. 31–56.
- Kolosi Tamás (1987) *Tagolt társadalom.* Budapest, Gondolat Kiadó.
- Kovács Imre – Kuczi Tibor – Jókuthy Emese (2006) Az osztályok, a társadalmi struktúra és rétegződés kutatásának állapotáról és megújításának szükségességéről. In: Kovács Imre (2006 szerk.): *Társadalmi metszetek. Hatalom, érdek, individualizáció és egyenlőtlenség a mai Magyarországon.* Budapest, Napvilág Kiadó. 19–35.

- Kovács Imre (szerk.) (2006) *Társadalmi metszetek. Hatalom, érdek, individualizáció és egyenlőtlenség a mai Magyarországon*. Budapest, Napvilág Kiadó.
- Laumann Edward O. (1988) A városi társadalmi struktúra formái. *Szociológiai figyelő*, 1988/3. 15–20.
- Lee, David J. – Bryan S. Turner (eds.) (2014) *Conflicts about Class. Debating Inequality in late Industrialism*. New York, Routledge.
- Lenski, Gerhard E. (1966) *Power and Privilege. A Theory of Social Stratification*. New York, McGraw-Hill Book Company.
- Lenski, Gerhard E. (1999) A hatalom és privilégium. In: Angelusz Róbert (1999 szerk.) *A társadalmi rétegződés komponensei*. Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó. 302–340.
- Lin, Nan (2001) *Social Capital. A Theory of Social Structure and Action*. Cambridge, Cambridge University Press.
- López, José J. – John Scott (2008) *Social Structure*. Maidenhead, Open University Press.
- Makó Csaba (1985) *A társadalmi viszonyok erőtere: a munkafolyamat*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Mills, C. Wright. (1972) *Az uralkodó elit*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Parsons, Talcott (1951) *The Social System*. New York, Free Press.
- Parsons, Talcott (1977a) *Social Systems and the Evolution of Action Theory*. New York and London, The Free Press and Collier Macmillan.
- Parsons, Talcott (1977b) The Present Status of „Structural-Functional” Theory in Sociology. In: *Social Systems and the Evolution of Action Theory*. New York and London, The Free Press and Collier Macmillan. 100–117.
- Rex, John (1961) *Key Problems of Sociological Theory*. London, Routledge and Kegan Paul.
- Richardson, John G. (ed.) (1986) *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*. New York, Greenwood Press.
- Róbert Péter (2000a) *Társadalmi mobilitás. A tények és vélemények tükrében. Válogatott tanulmányok*. Budapest, Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság – Századvég Kiadó.
- Róbert Péter (2000a) A társadalmi rétegződéstől a foglalkozási osztályszerkezet felé. In: *Társadalmi mobilitás. A tények és vélemények tükrében. Válogatott tanulmányok*. Budapest, Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság – Századvég Kiadó. 201–243.
- Rosenberg, Moris – Ralph H. Turner (eds.) (1981) *Social Psychology: Sociological Perspectives*. New York, Basic Books.
- Scott, John (ed.) (2002) *Social Networks. Critical Concepts in Sociology. Volume I*. London, New York, Routledge.
- Seeman, Melvin (1981) Intergroup Relations. In: Moris Rosenberg – Ralph H. Turner (eds.): *Social Psychology: Sociological Perspectives*. New York, Basic Books. 378–410.
- Smelser, Neil J. (ed.) (1988) *Handbook of Sociology*. Newbury Park, Sage Publications.
- Smelser, Neil J. (1988b) Social Structure. In: (1988 ed.) *Handbook of Sociology*. Newbury Park, Sage Publications. 103–130.

- Sorensen, Aage B. (2005) Foundations of a Rent-based Class Analysis. In: Erik O. Wright (2005 ed.) *Approaches to Class Analysis*. Cambridge, Cambridge University Press. 119–151.
- Vanfossen, Beth E. (1979) *The Structure of Social Inequality*. Boston, Little, Brown and Company.
- Wallerstein, Immanuel (2010) *Bevezetés a világtrendszer-elméletbe*. Budapest, L'Harmattan Kiadó.
- Wellman, Barry (2002) Structural Analysis. From Method and Metaphor to Theory and Substance. In: John Scott (2002 ed.): *Social Networks. Critical Concepts in Sociology. Volume I*. London and New York, Routledge. 81–122.
- Wright, Erik O. (ed.) (1989a) *The Debate on Classes*. London, New York, Verso.
- Wright, Erik O. (ed.) (2005a) *Approaches to Class Analysis*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Wright, Erik O. (1979) *Class Structure and Income Determination*. New York, Academic Press.
- Wright, Erik O. (1987) *Classes*. London, Verso.
- Wright, Erik O. (1989b) A General Framework for the Analysis of Class Structure. In: (1989 ed.) *The Debate on Classes*. London, New York, Verso. 3–43.
- Wright, Erik O. (1997) *Class Counts: Comparative Studies in Class Analysis*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Wright, Erik O. (1999) Általános keretrendszer az osztálystruktúra elemzéséhez. In: Angelusz Róbert (szerk.): *A társadalmi rétegződés komponensei*. Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó. 178–221.
- Wright, Erik O. (2005b) Foundations of a neo-Marxist class analysis. In: (ed.) *Approaches to Class Analysis*. Cambridge, Cambridge University Press. 4–30.